

ԷԹՆԻԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԷԹՆԻԿ ՊԱՏԿԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

ՎԱՀԵ ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Ներկայիս գլոբալացվող աշխարհում, որը բնութագրվում է մշակութային բազմազանության և միջմշակութային մշտական փոխգործակցության մեծացող աճով, էթնիկ պատկանելության և դրա ընկալման գիտական ուսումնասիրությունը դառնում է ժամանակի հրամայական: Մույն հոդվածի շրջանակներում քննության առարկա են դառնում «էթնիկություն», «էթնիկ պատկանելություն», «էթնիկ ինքնություն» հասկացությունները ակադեմիական տարբեր համատեքստերում: Մասնավորապես դիտարկվում են ոչ միայն արևմտյան տեսական հայեցակարգերը, այլ նաև լոկալ, մեթոդաբանական եզակի մոտեցումների վրա ձևավորված «արևելյան», հատկապես ռուսական քաղաքագիտական մտքի, ինչպես նաև Հնդկաստանի, Ճապոնիայի, Չինաստանի և Հայաստանի ակադեմիական շրջանակներում ձևավորված տեսահայեցակարգային մոտեցումները: Եզրութաբանական վերոնշյալ կառուցվածքների սահմանների քննական վերլուծությունն ու լուսաբանումը թույլ են տալիս ավելի համապարփակ պատկերացում կազմել անհատական և կոլեկտիվ ինքնության հիմք հանդիսացող «էթնիկություն» ֆենոմենի մասին:

Բանալի բառեր - էթնիկություն, էթնիկ պատկանելություն, էթնիկական ինքնություն, էթնիկ խմբեր, էթնոքաղաքականություն, նացիոնալիզմ, մուլտիկուլտուրալիզմ, սոցիալական կառուցվածքներ

«Էթնիկությունը» բարդ և բազմանիստ հասկացություն է, որը կարևոր դեր է խաղում մարդկային ինքնության և սոցիալական հարաբերությունների ձևավորման գործում՝ դառնալով ինտելեկտուալ որոնումների հիմնական ուղղություններից մեկը: Դեպի համաշխարհայնացում շարժվող ժամանակակից աշխարհը, անընդհատ աշխուժացող միգրացիոն գործընթացները, գլոբալ

* Վահե Զարգարյան – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի հայցորդ

Vare Zargaryan - Соискатель кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ

Vahe Zargaryan - PhD Student at YSU Chair of International Relations and Diplomacy

Էլ. փոստ՝ vahe.zargaryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7518-6295>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 16.03.2024

Գրախոսվել է՝ 26.06.2024

Հաստատվել է՝ 10.09.2024

© The Author(s) 2024

բարձրացող էթնոֆոբիան, ինչպես նաև էթնոմշակութային լարվածություններն ու ազգային ծայրահեղական շարժումները նոր թափ են հաղորդում այս թեմայի ուսումնասիրություններին:

Էթնիկությունը նեղ իմաստով վերաբերում է մարդկանց որևէ խմբի մշակութային, լեզվական և պատմական ժառանգության ընդհանուր զգացողությանը, ինչպես նաև այն ձևերին, որոնցով այս ժառանգությունը ձևավորում է նրանց փոխհարաբերություններն ու փոխազդեցությունը ուրիշների հետ: Այն կարող է լինել հստակ տարբերակիչ կամ էլ յուրահասակության դրսևորման աղբյուր, բայց միևնույն ժամանակ կարող է նաև հանգեցնել կոնֆլիկտի և խտրականության, հատկապես երբ տարբեր էթնիկ խմբեր մրցակցում են ռեսուրսների և իշխանության համար: Հետևաբար, կարևոր է բազմազանության, սոցիալական արդարության և խաղաղ համակեցության խթանման տեսանկյունից սահմանել էթնիկ պատկանելության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև հասկանալ վերջինիս ունեցած հնարավոր ազդեցությունը մարդկային հասարակության վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, «էթնիկությունը», լինելով բարդ և բազմաբովանդակ հասկացություն, ուսումնասիրությունների առարկա է դարձել շատ գիտնականների կողմից: Թեև «էթնիկություն» եզրույթը օգտագործվել է դարեր շարունակ՝ նկարագրելու մշակութային և ազգային ինքնությունները, այնուամենայնիվ այդ հասկացությունը արդի իմաստով առաջին անգամ կիրառել է գերմանացի սոցիոլոգ, քաղաքագետ Մ. Վեբերը: Հենց նրան է վերագրվում էթնիկության հայեցակարգը ժամանակակից իմաստով: Նա պնդում է, որ էթնիկությունը սոցիալական կառուցվածք է և հիմնված է մշակութային ընդհանուր հատկանիշների և համոզմունքների վրա, բխում է որոշակի տեսակի գիտակցությունից՝ ընդհանուր սովորությունների, ընդհանուր լեզվի և ընդհանուր փորձառության հենքի վրա: Էթնիկության մշակութային և քաղաքական նշանակությունը նա կապում է էթնիկ պատվի զգացման հետ՝ այն համարելով զանգվածներին հատուկ երևույթ, որը երբեմն որոշ ժողովուրդների մեջ կարող է հանգեցնել այնպիսի ծայրահեղ մտայնության, որ իրենք ընտրյալ են որպես այդպիսին¹:

Ֆրեդրիկ Բարթը, իր աշխատության մեջ անդրադառնալով «էթնիկություն» եզրին, նշում է, որ էթնիկ խմբերը բնական կամ ֆիքսված կատեգորիաներ չեն, այլ ավելի շուտ սոցիալական կառուցվածքներ են, որոնք ստեղծվում և պահպանվում են սոցիալական փոխազդեցությունների ու խորհրդանշական սահմանների միջոցով: Ըստ Բարթի՝ էթնիկական սահմանները պարտադիր չէ, որ ֆիքսված կամ կայուն լինեն: Նա պնդում է, որ էթնիկ խմբերը սահմանվում են

¹ Տե՛ս **Weber, M.**, *Economy and Society*. Volume 2: *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* / Max Weber; Edited by Guenther Roth and Claus Wittich; with a New Foreword by Guenther Roth, Guenther Roth и Claus Wittich (Berkeley Los Angeles London: University of California Press, 2013), էջ 75:

մշակութային տարբերություններով, որոնք, սակայն, չեն տեղավորվում օբյեկտիվության տրամաբանության մեջ և ավելի շուտ իրացվում են սոցիալական փոխազդեցությամբ²:

Այս ուղղության տրամաբանական շարունակությանը կարելի է հանդիպել Է. Սմիթի աշխատություններում: Համաձայն նրա՝ ազգերը պարզապես քաղաքական միավորներ չեն, այլ արմատավորված են որոշակի էթնիկական ինքնության վրա: Նրա կարծիքով՝ էթնիկ պատկանելությունը հավաքական ինքնագիտակցության ձև է, որը հիմնված է երեք հիմնական տարրերի վրա.

1. **Ընդհանուր ծագում.** էթնիկ խմբերը հավատ ունեն ընդհանուր ծագման նկատմամբ, որը կարող է լինել կա՛մ իրական, կա՛մ երևակայական: Այս ընդհանուր ծագումը ընդհանուր ինքնության և պատկանելության զգացողության համար հիմք է ծառայում:

2. **Համատեղ պատմական հիշողություններ.** էթնիկ խմբերը նաև կիսում են ընդհանուր պատմության զգացումը, որը կարող է ներառել անցյալի մարտերի, հաղթանակների կամ ողբերգությունների պատմությունը: Այս ընդհանուր հիշողությունները ծառայում են ընդհանուր ինքնության և պատկանելության զգացումը ամրապնդելու միջոց:

3. **Մշակութային ավանդույթներ.** էթնիկ խմբերը կիսում են մշակութային պրակտիկաների և ավանդույթների մի շարք, ինչպիսիք են լեզուն, կրոնը կամ ազգային բանահյուսությունը: Այս մշակութային պրակտիկաներն օգնում են խմբին տարբերվելու մյուսներից և նպաստում են ընդհանուր ինքնության զգացմանը³:

Ջ. Քլիֆորդն ու Ջ. Մարկուսը կարծում են, որ էթնիկ պատկանելությունը պարզապես սերնդեսերունդ փոխանցվող մի բան չէ, որը կարելի է ուղղակի ուսուցանել: Այն նույնականացման դինամիկ գործընթաց է, որն առաջանում է սոցիալական շարունակական փոխգործակցության միջոցով: Բնական երևույթ, ինքնության խորը հուզական բաղադրիչ, որը փոխանցվում է բնական, շատ ժամանակ գենետիկ հիշողությամբ, և վերջինիս ինստիտուցիոնալացված ուսուցումը այն հեշտությամբ դարձնում է ազգայնամոլ և մակերեսային: Դա անհատների կամ խմբերի ֆիքսված կամ ստատիկ հատկանիշ չէ⁴:

Էթնիկ պատկանելությունը պարզապես կենսաբանական կամ մշակութային հատկանիշների խնդիր չէ, այլ ավելի շուտ ընդհանուր հավատք է ընդհա-

² Տե՛ս **Barth, F.**, Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference (Prospect Heights, Ill: Waveland, 1998), էջ 13-15:

³ Տե՛ս **Smith, A.**, The ethnic origins of nations (Oxford, UK: New York, NY, USA: B. Blackwell, 1987), էջ 25-31:

⁴ Տե՛ս **Clifford, J., Marcus G.**, Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography a School of American Research Advanced Seminar (Berkeley: University of California press, 1986), էջ 195-196:

նուր ծագման, պատմական հիշողությունների և մշակութային ավանդույթների նկատմամբ: Այս տեսակետն ընդգծում է սուբյեկտիվ փորձի կարևորությունը և այն ուղիները, որոնցով անհատները սկսում են նույնականանալ որոշակի էթնիկ խմբի հետ: Ըստ հեղինակների՝ այն պարտադիր չէ, որ կապված լինի որոշակի տարածքի կամ քաղաքական միավորի հետ: Թեև էթնիկ խմբերը կարող են կապված լինել որոշակի աշխարհագրական տարածքի հետ, նրանց ինքնությունը պարտադիր չէ, որ դրանով որոշվի: Ավելի շուտ դա ընդհանուր մշակութային պրակտիկաներն են, պատմական հիշողությունները և համոզմունքները, որոնք սահմանում են նրանց էթնիկ ինքնությունը⁵:

Քեթլին Ջ. Ֆիցջերալդի մոտեցումը փոքր-ինչ այլ է⁶. նա հիմնականում էթնիկության հարցին մոտենում է ռասայի հետ հակադրամիասնության տեսանկյունից՝ ցույց տալով այս երկու հասկացությունների միմյանց հանդեպ նմանություններն ու տարբերությունները: Ըստ նրա՝ էթնիկ ինքնությունը վերաբերում է մի խումբ մարդկանց, ովքեր կիսում են նույն կամ միանման մշակույթը, ազգությունը, ծագումը և/կամ լեզուն: Ֆիզիկական տեսքը ոչ մի աղերս չունի էթնիկ պատկանելության հետ: Ռասան վերաբերում է ֆիզիկական հատկանիշներին, ինչպիսիք են մաշկի գույնը և դիմագծերը, մինչդեռ էթնիկ ինքնությունը ավելի շատ կենտրոնացած է մշակութային և սոցիալական պրակտիկաների վրա: Այսպիսով, էթնիկությունը ֆիքսված կամ անփոփոխ չէ. այն կարող է փոխվել ժամանակի ընթացքում, երբ մարդիկ տեղափոխվում են, ամուսնանում կամ ընդունում են մշակութային նոր պրակտիկա:

Ռիչարդ Թ. Շեֆերը, ընդհանրացնելով իր մոտեցումները էթնիկության հասկացությանը՝ կիսում է այս տեսակետը. էթնիկությունը ստատիկ հասկացություն չէ, այն ավելի շուտ դինամիկ և անընդհատ զարգացող սոցիալական կառուցվածք է: Այն սոցիալական փոխազդեցության, մշակույթի և սահմանների պահպանման արդյունք է և պահպանվելու, վերստեղծվելու է այնքան ժամանակ, քանի դեռ կան սոցիալական ակտիվ փոխազդեցություններ: Էթնիկ պատկանելությունը քաղաքականացված մշակույթ է և հաճախ ձևավորվում է քաղաքական խմբերի միջոցով, որոնք իրենց էթնիկ բնույթ են վերագրում, և կշարունակի կարևոր մնալ քաղաքական հակամարտությունների և տարածքային նվաճումների ձևավորման գործում՝ ստեղծելով նոր խմբեր և ազգեր⁷:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ արևմտյան քաղաքագիտական մտքի համատեքստում էթնիկության, էթնիկ պատկանելության և էթնիկ ինքնության հիմնահարցերն ավելի հաճախ դիտարկվում են որպես սոցիալական առանձնահատուկ կառուցվածքի կատեգորիաներ, որոնք

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶ Տե՛ս **Kathleen J.**, *Recognizing Race and Ethnicity: Power, Privilege, and Inequality*, Second edition (Boulder, CO: Westview Press, 2017), էջ 20-23:

⁷ Տե՛ս **Schaefer, R.**, *Encyclopedia of race, ethnicity, and society* (Los Angeles: SAGE Publications, 2008), էջ 458:

հիմնված են մշակութային և պատմական գործոնների վրա: Նրանք ընդգծում են սոցիալական փոխազդեցության, մշակույթի և սահմանների պահպանման դերը էթնիկ խմբերի ձևավորման գործում, այլ ոչ թե կենսաբանական կամ գենետիկ բնածին տարբերությունները: Այս մոտեցումը ընդգծում է պատմական և քաղաքական համատեքստի ըմբռնման կարևորությունը, որում ձևավորվում և պահպանվում են էթնիկական ինքնությունները:

Ռուսական ակադեմիական միջավայրում «էթնոս» տերմինն առաջին անգամ օգտագործել է Մ. Շիրոկոգորովը: Ռուսական գիտության ու հետազոտական միջավայրում նրան է պատկանում այս տերմինի դասական հայեցակարգը: Ըստ գիտնականի՝ «էթնոսը» մարդկանց խումբ է, ովքեր հաղորդակցման համար օգտագործում են մեկ լեզու, ճանաչում են իրենց ընդհանուր ծագումը, ունեն սովորույթների համակարգ և ապրելակերպի հատուկ ավանդույթներ, որոնք իրենց հերթին տարբերվում են մնացյալ այլ խմբերի լեզվից, ծագումից և ավանդույթներից⁸: Համաձայն հեղինակի՝ բոլոր տարբերակիչ գործոնների շարքում առաջնայինը լեզվի գործոնն է, այնուհետև գալիս է ընդհանուր ծագման փաստը, ինչպես նաև ավանդույթների ու սովորությունների կարևորությունը (հիմնականում ուշադրությունը կենտրոնացնելով մշակութային ընդհանրությունների վրա)⁹: Սահմանումն ինքնին բավականին ընդհանրական է: Հարցին այս տեսանկյունից մոտենալու պարագայում նման լայն սահմանման տակ կարելի է հասկանալ նաև առհասարակ «մարդկանց խումբ», «էթնիկ խումբ», «հասարակություն», «ազգ», «ցեղ», «ժողովուրդ», որոնք առանց որոշակի իմաստաբանական նեղ ըմբռնման կարող են դիտվել նաև որպես հումանիշներ:

Ռուս էթնոլոգ Է. Կուլպակովը առաջ է քաշում հետևյալ բնութագրականը. «էթնիկ խումբը որոշակի տարածքում պատմականորեն հաստատված մարդկանց կայուն բնակչության որոշակի զանգված է, որն առաջին հերթին առանձնում է իր լեզվական առանձնահատկություններով»¹⁰: Այնուհետև ավելի է ընդարձակում վերջինիս բնութագրականները՝ սահմանումը տարածելով նաև սեփական համայնքի զգացման, ինքնագիտակցության և շահերի համընկնման տրամաբանության վրա: Եթե ընդհանրացնելու լինենք այս երկու գիտնականների մոտեցումները էթնիկության հասկացության վերաբերյալ, ապա երկուսի սահմանումներն էլ խիստ ընդհանրական են, երկիմաստ և տարընթերցումների տեղիք սովոր: Մ. Շիրոկոգորովը առաջինն էր, ով փորձեց ավելի մասնավորեցնել էթնիկության բնութագրականները՝ տալով վերջինիս սահմանումը՝ առանց սոցիալական, դասակարգային տարբերակիչների և երկիմաս-

⁸ Տե՛ս **Широкогоров С.** Этнос: исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. Шанхай, 1923, էջ 54:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁰ **Колпаков Е.** Этнос и этничность. // Этнографическое обозрение №5, 1995, с. 13–23

տությունների. «Էթնոսը մարդկանց խումբ է, ովքեր խոսում են մեկ լեզվով, գիտակցում են իրենց ընդհանուր ծագման փաստը, ունեն ընդհանրություններ սովորությունների, կենցաղավարության մեջ, ունեն պահպանված ավանդույթներ, որոնք տարբերվում են մնացյալ խմբի կամ խմբերի ավանդույթներից»¹¹:

Վերոգրյալը տրամաբանորեն շարունակել ու միտքը հետագայում ընդլայնել է Ս. Լուրին՝ առաջարկելով էթնոսը սահմանել որպես «սոցիալական համայնք, որը բնութագրվում է մշակութային հատուկ մոդելներով: Վերջիններս որոշում են աշխարհում մարդու գործունեության բնույթը և գործում հատուկ օրենքների համաձայն, որոնք ուղղված են յուրաքանչյուր հասարակության համար որոշակի, եզակի հարաբերակցության պահպանմանը...»¹²:

Յու. Վ. Բրոմլեյը, առաջ քաշելով սեփական հայեցակարգը, հարցին նայում է հետևյալ դիտանկյունից. «...բավականին բարդ է որոշել էթնիկ համայնքների տեղը մարդկային տարբեր միավորումների մեջ: Սրա խոսումն վկան են էթնիկ պատկանելության վերաբերյալ առկա սահմանումների զգալի անհամապատասխանությունները: Որոշ հեղինակներ, օրինակ, անվանում են լեզուն և մշակույթը էթնոսի հիմնական բնութագրական ու բաղադրիչ, մյուսները դրանց ավելացնում են տարածքը և էթնիկ ինքնությունը, ոմանք նշում են նաև մտավոր կառուցվածքի առանձնահատկությունների դերը, մյուսները ներառում են նաև ծագման համայնքը և պետական պատկանելությունը էթնիկական հատկանիշների մեջ...»¹³: Բրոմլեյն էթնոսը սահմանում է որպես «պատմականորեն հաստատված մարդկանց մի խումբ, որոնք ունեն մշակույթի (ներառյալ լեզվի) և հոգեկանի համեմատաբար ընդհանուր կայուն բնութագրեր, ինչպես նաև գիտակցում են իրենց միասնությունն ու տարբերությունը այլ նմանատիպ սուբյեկտներից... էթնոսն ապահովվում է երկու տեսակի տեղեկատվական կապերով՝ սինխրոն (տարածության մեջ) և դիսխրոնիկ (ժամանակի մեջ): Առաջին տեսակն ապահովում է տարածքային սահմաններ, իսկ երկրորդը՝ էթնիկ շարունակականություն...»¹⁴:

Հեղինակը զարգացնում է այն տեսակետը, որ էթնիկ սահմանագատման համար էթնիկ խմբի անդամների խմբային հատկանիշները, մշակույթը և ընդհանուր հոգեկանը անհամեմատ ավելի կարևոր են, քան ֆիզիկական տեսքը. էթնիկ խումբն ինքնին դինամիկ, պատմականորեն կայացած համակարգ է¹⁵:

Հնդիկ սոցիոլոգ Դ. Գուպտան, որը հայտնի է հնդկական հասարակության տարբեր ասպեկտների, ներառյալ էթնիկ պատկանելության հետ կապված հարցերի վերաբերյալ իր աշխատանքով, «Էթնիկության համատեքստը. սիկհի

¹¹ Широкогоров С. Этнографическое исследование. Владивосток: издательство Дальневосточного федерального университета; 2001, сП 42П

¹² Лурье С. Историческая этнология. М.: Акад. проект, 2004, сП 68П

¹³ Бромлей Ю. Этнос и этнография. М.: Наука, 1965, сП 15: Տե՛ս նույնի՝ К вопросу о сущности этноса // Природа. 1970. № 2, էջ 51-55:

¹⁴ Бромлей Ю. Очерки теории этноса. М.: Наука, 1983, էջ 58:

¹⁵ Տե՛ս և Бромлей ЮП Этнос и этнография. М.: Наука; 1973, сП 30П

ինքնությունը համեմատական տեսանկյունից» աշխատության մեջ Փենջարում սիկհական ծայրահեղականության ուսումնասիրության միջոցով պնդում է, որ էթնիկական ինքնությունները ֆիքսված և մշտական չեն, այլ դինամիկ են և ճիշտ հասկանալու համար պետք է լինեն սոցիոլոգիապես համատեքստային՝ պատշաճ կերպով տեղակայվելով կոնկրետ սոցիոլոգիական կոորդինատներում¹⁶:

Հեղինակն էթնիկության համատեքստը հարցականի տակ է դնում ազգային պետությունների և վերագրվող ինքնությունների լայնորեն տարածված հայեցակարգը՝ Փենջարում սիկհական ծայրահեղականության ուսումնասիրության միջոցով՝ պնդելով, որ էթնիկ հակամարտությունը մշակութային բացառիկության և անհանդուրժողականության տեսանկյունից դիտարկելը թույլ չի տալիս մեզ հասկանալ, թե ինչպես են ընկերներն ու թշնամիները արմատապես փոխում իրենց վերաբերմունքը միմյանց նկատմամբ նույնիսկ համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում:

Դ. Գուպտայի մոտեցումը էթնիկության հարցի վերաբերյալ բխում է Հնդկաստանում տիրող սոցիալական դինամիկայի և ինքնության քաղաքականության վերաբերյալ դրա ավելի լայն ու համապարփակ ըմբռնումից: Այստեղ առաջնային է Հնդկաստանի առանձնահատկությունը, մի երկրի, որն աչքի է ընկնում բազմազան և բազմակարծական հասարակությամբ՝ իրեն հատուկ պատմական, սոցիալական և մշակութային առանձնահատկություններով: Առաջին պլան է գալիս կաստայի և էթնիկ պատկանելության միջև եղած ուղիղ և անմիջական կապը. կաստան շարունակում է էական դեր խաղալ էթնիկական ինքնությունների և հարաբերությունների ձևավորման գործում, և որ այդ ինքնությունները խորապես արմատավորված են Հնդկաստանի պատմական և սոցիալական կառույցներում: Այս ամենով հանդերձ՝ հեղինակն ընդգծում է նաև էթնիկ ինքնությունների ունեցած հեղեղուկ վարքագիծը՝ շեշտը դնելով Հնդկաստանում էթնիկ ինքնությունների բնույթի վրա: Էթնիկական պատկանելությունները կարող են փոխվել և հարմարվել ժամանակի ընթացքում՝ ազդելով տարբեր գործոնների, այդ թվում՝ քաղաքական մոբիլիզացիայի, տնտեսական հնարավորությունների և մշակութային տեղաշարժերի վրա: Ազգային պատկանելությունը միաժամանակ նաև քաղաքականացվում է Հնդկաստանում, որի արդյունքում էթնիկ խմբերը հաճախ մոբիլիզացվում են քաղաքական նպատակներով ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ ազգային մակարդակներում, որոնք շատ հաճախ հանգեցնում են անգամ լայնածավալ բախումների:

Ճապոնական ակադեմիական միջավայրում էթնիկության հարցի առնչությամբ հետաքրքիր է Տ. Յուդայի «Օտարները էթնիկ հայրենիքում» աշխատանքը:

¹⁶ See **Gupta D., Clifford J. and Marcus E. G.**, *The Context of Ethnicity: Sikh Identity in a Comparative Perspective* Oxford University Press (May 23, 1996), էջ 1-19:

քը, որտեղ հեղինակը կենտրոնանում է էթնիկ պատկանելության բարդ և դինամիկ բնույթի վրա՝ ճապոնացի բրազիլացիների վերադարձի միգրացիայի համատեքստում¹⁷: Ցուդայի աշխատանքում համակողմանիորեն վերլուծվում է, թե ինչպես են էթնիկ ինքնությունը և անդրազգայնականությունը հասվում ճապոնիա վերադարձող ճապոնացի բրազիլացիների փորձառությունների մեջ:

Էթնիկ պատկանելությանը ցուցաբերվում է անդրազգային մոտեցում՝ ցույց տալով ինչպես է անդրազգային կյանքն ազդում մարդկային խմբերի ինքնության և ազգային պատկանելության զգացողության վրա: Այս համատեքստում երևան են գալիս խնդիրներ ձուլման տեսանկյունից, երբ առավել ակնառու են այն մարտահրավերները, որոնք առավելապես արտահայտվում են մշակութային ինքնության ու էթնիկ ծագման փոխհարաբերությունների շրջանակներում: Ցուդան նույնպես էթնիկության սահմանները կանխորոշելիս գրեթե բոլոր սլաքները ուղղում է դեպի մշակույթ, որը, ըստ նրա, ընկած է տարբեր ինքնությունների փոխազդեցության հիմքում, ներառյալ էթնիկ, ազգային և անդրազգային ինքնությունները: Միաժամանակ, միշտ ու պարտադիր չէ, որ այս փոխազդեցությունները լինեն հրահրման կամ ստիպողական տրամաբանության մեջ: Ունենալով մասնավոր օրինակ ճապոնիա վերադարձող արդեն իսկ բրազիլական ինքնության, մշակույթի կրողների պարագան՝ առաջ է քաշվում «էթնիկ հայրենիք» հասկացությունը, երբ մարդկանց որոշակի խումբ, հաշվի առնելով իր ծագումը, լեզուն, մշակութային ընդհանրություններն ու գենետիկ հիշողությունը, իրեն նույնացնում է որոշակի էթնիկ խմբի հետ՝ միաժամանակ կապված մնալով արդեն իսկ ձևավորված էթնիկ արմատներին և փորձելով պահել այդ կապը ծննդավայրից հեռու:

Չինական ակադեմիական միտքը փորձում է միավորել դասական և նոր ըմբռնումները էթնիկության հարցի վերաբերյալ՝ այն դիտելով և՛ արյունակցական, և՛ մշակութային, և՛ նույնիսկ տնտեսական ասպեկտների տեսանկյունից: Չի-յու Շիհը (Chih-yu Shih) իր «Ինքնավարություն, էթնիկ պատկանելություն և աղքատություն Հարավարևմտյան Չինաստանում: Պետությունը շրջվում է գլխիվայր»¹⁸ աշխատության մեջ չինական իրականության մեջ էթնիկությունը մեկնաբանում է որպես «գենետիկ» հասկացություն և էթնիկ պատկանելությունը դասակարգում ըստ այնպիսի գործոնների, ինչպիսիք են լեզուն, սովորույթները, կրոնը և նույնիսկ նույն խմբի տարբեր անդամների զարգացման մակարդակը: Խոսելով չինական իրականության մեջ էթնիկության հասկացության մասին՝ հեղինակը տարբերակում է երկու իրողություն. երբ երեխաները ծնվում են նույն էթնիկական ինքնությունն ունեցող ծնողներից, և երբ ծնվում

¹⁷ St' u **Tsuda T.**, Strangers in the ethnic homeland: Japanese Brazilian return migration in transnational perspective / New-York: Columbia University Press, 2003, էջ 1-55:

¹⁸ St' u **Chih-yu Shih**, Autonomy, Ethnicity, and Poverty in Southwestern China: The State Turned Upside Down, New-York, 2007, էջ 23-25:

են երեխաներ խառն ամունություններից: Երկրորդի պարագայում երեխաները կարող են ընտրել, թե որ էթնիկ խմբի հետ են իրենք իրենց ասոցացնում, սակայն ընտրությունից հետո արդեն պետք է բացառել այդ ինքնության փոփոխությունը, նույնիսկ երբ էական փոփոխություններ են տեղի ունենում նրանց լեզվի, սովորույթների, կրոնի հանդեպ պատկերացումների մեջ: Սրանով հանդերձ՝ էթնիկությունն առավելապես սկսում է դիտվել ծագումնաբանության դիտանկյունից, որից բխում է տեղական՝ «Տարածաշրջանային էթնիկ ինքնավարության մասին» օրենքը, որի հետ մշտապես կիրառվում է «ներագային» տերմինը¹⁹: Չինաստանի կառավարության տեսանկյունից քաղաքացիները չեն կարող օրինականորեն պատկանել միջէթնիկ խմբերի, ինչպես նաև այն էթնիկ խմբերը, որոնք տեղավորվում են խաչաձև ինքնիշխանությունների տրամաբանության մեջ, չեն կարող միաժամանակ պատկանել երկու ինքնիշխան երկրների, քանի որ էթնիկ խմբերի երեխաները պատկանում են այս կամ այն խմբին ոչ թե այն պատճառով, որ նրանք պետության կողմից դասակարգվել են ինչ-որ խմբի մեջ, այլ վճռորոշ դեր է խաղում այն հանգամանքը, թե դեպի ուր է տանում վերջիններիս արյունակցական (ժառանգական) կապը:

Այս ամենով հանդերձ, սակայն, ըստ հեղինակի, էթնիկությունը շատ ժամանակ կարող է իրացվել նաև գիտակցական մակարդակում, երբ այս կամ այն էթնիկ խմբին պատկանող անհատը կա՛մ իրեն վերագրում է որոշակի խմբին բնորոշ բնութագրականներ, կա՛մ պարզապես բացառում այն: Այս տեսանկյունից, եթե, օրինակ, անհատները զգան, որ մշակութային առումով կապ չունեն տվյալ խմբի հետ, իրենց ինքնությունը կարող է դառնալ ինքնաօտարման աղբյուր, հատկապես երբ շատերը էթնիկ պատկանելությունը համարում են հետամնացության յուրօրինակ արտահայտություն:

Այստեղ հեղինակը մատնանշում է նաև պետության շահագրգռությունը՝ մշտապես թարմ պահելով էթնիկության խնդիրը, քանզի դա սեփական ձեռքերում դառնում է հասարակության վրա հսկայական ամուր լծակներ գործադրելու միջոց: Չինական կառավարությունը որդեգրում է էթնիկ ինքնավար կառավարությունների հավաքագրման քաղաքականություն՝ այն գետեղելով օրենսդրական կարգավորումների մեջ՝ նշելով, որ ինքնավար կառավարությունները պետք է ղեկավարվեն տեղական էթնիկ առաջնորդների կողմից, ինչը նշանակում է, որ քաղաքականությունը թելադրվելու է ըստ էթնիկ պատկանելության կամ ըստ զբաղեցրած դիրքի, որտեղ նորից առաջ է գալիս գենետիկ առանձնահատկության գործոնը:

Երբ նայում ենք էթնիկականությանը հայ ակադեմիական մտքի տեսանկյունից, ապա հետաքրքիրն այն է, որ այն կարծես հանդես է գալիս որպես արևմտյան ու արևելյան ակադեմիական պատկերացումների ու ձևակեր-

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

պումների մի հետաքրքիր հատման վայր, որտեղ էթնիկությունն առաջին հերթին բնութագրվում է որպես տարբերակիչ գործոն՝ հիմնված արյունակցական կապի վրա՝ լինելով էթնոտարբերիչ հատկանիշներից առաջինը և մեկն այն չորսից (պատմական հայրենիք, լեզու, հոգեկան կերտվածք), համաձայն որի տարբերվում են ազգերը միմյանցից²⁰:

Այս տեսանկյունից արժեքավոր են Հ. Մանուչարյանի հետազոտությունները, որոնց մեջ առաջ է քաշում ազգային ինքնության հայեցակարգը՝ վերջինիս վերագրելով էթնիկական մտածողության ինքնատիպության, էթնիկ արժեքների ինքնաձևանաչման բաղադրիչներ²¹:

Այստեղ առաջին պլան է մղվում ինքնության գաղափարը՝ համարելով այն «ազգի հազարամյակներով կուտակված էթնիկ ոգու ինքնաձևանաչում»²²: Սա ընդգծում է աշխարհագրական տարածությունն ու կենսատարածքը, որտեղ առաջանում են անհատների գաղափարական առանձնահատկություններն ու ենթահամակարգերը: Այս համատեքստում բնակավայրը վճռորոշ դեր է խաղում էթնոմշակութային ինքնության ձևավորման գործում՝ ապահովելով այն շրջանակը, որտեղ առաջանում և զարգանում են անհատական ինքնաընկալումն ու հավաքական արժեհամակարգը:

Հ. Գևորգյանը ազգի կազմավորման հանգամանքը բացատրում է պետության՝ կազմավորման ու ինքնիրացման իրողությամբ: Այս մոտեցումը սերտորեն կապում է ազգի առաջացումը պետության հետ՝ առանց կենտրոնանալու պետության տեղական բնակչության դիալեկտիկական-ազգագրական տարբերությունների վրա: Խոսքն ավելի շուտ այս պետության տարածքում առկա տարբեր խմբերի, այդ թվում՝ էթնիկ և լեզվական համայնքների պատմական ինտեգրման մասին է: Այս համատեքստում Հ. Գևորգյանն ընդգծում է, որ պետության սահմաններում գոյություն ունեցող էթնոլեզվաբանական խմբերի համար աստիճանաբար զարգանում է միասնական ազգային լեզուն և ազգային մշակույթը: Սա հանգեցնում է տարբեր էթնիկ մշակույթների միաձուլման՝ ձևավորելու ազգային մշակույթ²³:

Երբ կայանում ու զարգանում է պետությունը, «մեկ տարածքում հայտնված էթնիկ-լեզվական խմբերի համար աստիճանաբար ձևավորվում է ընդհանուր ազգային լեզու և ազգային մշակույթ, այսինքն՝ տվյալ պետության սահմաններում անցում է տեղի ունենում լեզվական-բարբառային բազմազանությունից դեպի ազգային լեզու և բազմազան էթնիկ մշակույթներից դեպի ազգային մշակույթ»²⁴:

²⁰ Տե՛ս **Հ. Մանուչարյան**, Արարատիզմ: Հայոց ազգայնականությունը պատմության շրջադարձային հանգրվաններում (ԵՊՀ հրատարակչություն, 2021), էջ 14:

²¹ Տե՛ս նույն տեղը:

²² Նույն տեղում:

²³ Տե՛ս **Հ. Ա. Գևորգյան**, Ազգ. ազգային պետություն, ազգային մշակույթ: Հայկական հարցը ժամանակակից քաղաքագիտական տեսությունների լույսի տակ, Եր., 1997, էջ 18:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 19:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարելի է պնդել, որ որևէ ժողովրդի, էթնոսի ինքնակայացման ճանապարհին թեև ցանկալի, բայց ոչ պարտադիր հանգամանք է դառնում պետության առկայությունը. էթնոսը կարող է իրացված չլինել որպես կազմակերպված պետություն, սակայն կարող է կայացած լինել որպես ազգ: Թեև «ժողովրդին ազգ է դարձնում այն հանգամանքը, որ նրա կյանքի կազմակերպման և կարգավորման բարոյական և սովորության նորմերին փոխարինելու են գալիս հարաբերությունների կարգավորման իրավական և քաղաքական մեխանիզմները»,²⁵ միևնույն է՝ էթնոսի կայացման հարցում պարտադիր չէ պետության առկայությունը:

Որպես ասվածի ապացույց կարելի է օրինակ բերել հենց հայ էթնոսի լինելիության փաստը, երբ «...հայկական մշակույթը դար առ դար ծավալել է իր ներքին հարստությունը քաղաքակրթության տարբեր դարաշրջաններում՝ հավաստելով իր կրող ժողովրդի անընդմեջ պատմական գոյությունը իր հայրենիքում»²⁶:

Եթե ընդհանրացնելու լինենք հայկական իրականության մեջ իրացվող էթնիկության գաղափարի վերաբերյալ պատկերացումները, այն փաստացի հանդես է գալիս որպես էթնոտարբերակիչ գործոն՝ հիմնված ազգակցական հարաբերությունների վրա, երբ գիտակցվում է ազգային ինքնության և եզակի էթնիկ մտածողության կարևորությունը: Աշխարհագրական տարածքը և բնակության վայրը վճռորոշ դեր են խաղում անհատական և հավաքական ինքնության ձևավորման գործում: Ազգի ձևավորումը սերտորեն կապվում է պետության զարգացման հետ՝ պետության առկայության դեպքում, որը ցանկալի, բայց ոչ անհրաժեշտ նախապայման է ազգի կամ էթնիկ խմբի կայացման և ինքնիրացման համար:

Ուսումնասիրելով էթնիկության հայեցակարգային բնութագրերն ու սահմանումները արևմտյան և արևելյան ակադեմիական համատեքստերում՝ չնայած էական նմանություններին, ի հայտ են գալիս որոշակի խիստ արտահայտված տարբերություններ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր արդարացումն է գտնում էթնիկ պատկանելության համապարփակ սահմանման մեջ: Առաջին էական տարբերությունը ունիվերսալիզմի և մշակութային առանձնահատկությունների շեշտադրումն է: Արևմտյան գիտնականները հակված են ընդգծելու մշակութային ունիվերսալիզմը՝ հիմնված ընդհանուր մարդկային հատկանիշների և արժեքների վրա, որոնք գոյություն ունեն էթնիկ սահմաններից դուրս: Ի հակադրություն՝ արևելյան գիտական միտքը ավելի մեծ ուշադրություն է դարձնում տարբեր էթնիկ խմբերի մշակութային և ավանդական բնութագրերին՝ խթանելով այն գաղափարը, որ որոշակի արժեքներ և ավանդույթներ հատուկ են այս կամ այն առանձին խմբերին:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 21:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 23:

Մեկ այլ տարածայնություն է ի հայտ գալիս ազգամիջյան հակամարտության և ինտեգրման համատեքստում: Արևմտյան գիտական միտքը հակված է էթնիկ հակամարտությունների, ինտեգրման և բազմամշակութային հասարակություններում բազմազանության խթանման խաղաղ լուծումների ուսումնասիրմանը՝ ընդգծելով հանդուրժողականությունն ու ներառականությունը: Դրան հակառակ՝ արևելյան (մասնավորապես ռուսական) մոտեցումը շեշտը դնում է էթնիկ փոքրամասնությունների ավելի խորը ինտեգրման և ձուլման վրա՝ ազգային միասնության ամրապնդման հեռահար նպատակով:

Սույն աշխատանքում ընդգծվում է, որ էթնիկ պատկանելությունը կարելի է դիտարկել որպես սոցիալական բարդ կառուցվածք: Այն ներկայացնում է անհատների խումբ, որոնք ունեն մշակութային և պատմական ընդհանուր առանձնահատկություններ և առանձնանում են ընդհանուր տարբերակիչ հատկանիշներով, ինչպիսիք են լեզուն, կրոնը, սովորույթները, ավանդույթները և հավաքական հիշողությունները: Այս խմբի ինքնությունը ձևավորվում և պահպանվում է սոցիալական դիսկուրսների միջոցով և պատմական ու սոցիալական գործընթացների արդյունք է: Այս գործընթացներն իրենցից ենթադրում են կոլեկտիվ ինքնության, մշակութային գործելակերպի ու քաղաքական պահանջների սինթեզ՝ հիմնված տարբեր խմբերի միջև եղած նմանությունների և տարբերությունների վրա:

Այսպիսով, էթնիկ պատկանելությունը դինամիկ և բարդ հասկացություն է, որի վրա ազդում են մշակութային, պատմական, սոցիալական և քաղաքական գործոնները: Այն կենտրոնական դեր է խաղում մարդկային բազմազանության և սոցիալական փոխազդեցությունների ըմբռնման դժվարին, բայց վճռորոշ գործում: Այս հետազոտության արդյունքները կնպաստեն մշակութային տարբեր համատեքստերում էթնիկ պատկանելության բարդության և կարևորության համապարփակ ըմբռնմանը:

ВАГЕ ЗАРГАРЯН – Концептуальные подходы к изучению проблемы этничности и этнической принадлежности. – Во все более глобализированном мире, характеризующемся растущим культурным разнообразием и постоянным межкультурным взаимодействием, научное изучение этнической принадлежности и ее восприятия становится императивом времени. В рамках данной статьи предметом рассмотрения становятся понятия «этничность», «этнос», «этническая идентичность» в разных академических контекстах. В частности, рассматриваются не только западные теоретические концепции, но и «восточные», сформированные на местных, уникальных методологических подходах, особенно российской политологической мысли, а также теоретические концептуальные подходы, сформированные в академических кругах Индии, Японии, Китая и Армении. Экзаменационный анализ и охват границ вышеназванных эвристических структур позволяет более комплексно понять феномен «этничности», лежащий в основе индивидуальной и коллективной идентичности.

Ключевые слова: *этничность, этническая принадлежность, этническая идентичность, этнические группы, этнополитика, национализм, мультикультурализм, социальные структуры*

VAHE ZARGARYAN – *Conceptual Approaches to the Study of the Problem of Ethnicity.* –

In an increasingly globalized world, characterized by growing cultural diversity and constant intercultural interaction, the academic study of ethnicity and its perceptions has become an imperative of the times. This article examines the concepts of "ethnicity", "ethnos" and "ethnic identity" in different academic contexts. In particular, not only Western theoretical concepts are considered, but also "Eastern" ones based on local, unique methodological approaches, especially Russian political science thought, as well as theoretical conceptual approaches developed in the academic frameworks of India, Japan, China and Armenia. The analysis of the above-mentioned heuristic structures and their limits allows us to understand the phenomenon of "ethnicity", which is the basis of individual and collective identity, in a more comprehensive way.

Key words: *ethnicity, ethnic identity, ethnic groups, ethnopolitics, nationalism, multiculturalism, social structures*